

ƏDƏBİ TƏLƏFFÜZ NORMALARI

Şəbnəm Vahid qızı Möhbəliyeva

SDU

shabnammastali100599@gmail.com

Xülasə

Dilin ən mühüm qatı olan ədəbi dil və Azərbaycan dili xalqın sərvətidir. Dil üçün qəbul olunmuş normalar respublikamızda yaşayan hər bir şəxs üçün məcburidir.

Açar sözlər: norma, tələffüz normaları, orfoepiya, fonetik norma, şifahi nitq.

Summary

The literary language, which is the most important layer of the language, and the Azerbaijani language are the people's wealth. Accepted norms for language are mandatory for every person living in our republic.

Key words: norm, pronunciation norms, orthoepy, phonetic norm, oral speech.

Ədəbi tələffüz normaları, müəyyən bir dilin standartlaşdırılmış və rəsmi qəbul edilmiş tələffüz qaydalarını əhatə edir. Bu normalar dilin müxtəlif ləhcə və dialekt fərqliliklərini aradan qaldıraraq, vahid bir tələffüz standartını təmin edir. Ədəbi tələffüz normalarının əsas xüsusiyyətləri və əhəmiyyəti aşağıdakılardır: (2, səh.4)

1. Standartlaşdırma: Ədəbi tələffüz normaları dilin vahid və standart formalarını təyin edir. Bu, dilin yazılı və şifahi istifadəsində eyni tələffüz qaydalarının tətbiq olunmasını təmin edir.

2. Düzgünlük: Dildəki sözlərin doğru tələffüzü, səs harmoniyasına riayət etməklə təmin olunur. Bu qaydalar səs harmoniyası (məsələn, ahəng qanunu), vurğu və intonasiya kimi aspektləri əhatə edir.

3. Tədris və təlim: Ədəbi tələffüz normaları dilin tədrisi zamanı əsas alınır. Məktəblərdə və digər tədris müəssisələrində şagirdlərə dilin düzgün tələffüzü bu qaydalar əsasında öyrədilir.

4. Əlaqə: Ədəbi tələffüz normaları vasitəsilə insanlar arasında anlaşma daha asan və effektiv olur. Fərqli bölgələrdən və ya müxtəlif dil daşıyıcıları arasında dilin anlaşılmasını və qarşılıqlı əlaqəsini asanlaşdırır.

5. Mədəni və ictimai dəyər: Ədəbi tələffüz normalarına riayət etmək, dilin və mədəniyyətin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsində mühüm rol oynayır. Bu, həm də cəmiyyət içində dilin prestijini artırır və onun istifadəsini yaygınlaşdırır. Media və ictimaiyyətlə əlaqələr: Radio, televiziya və digər kütləvi informasiya vasitələrində ədəbi tələffüz normalarına riayət etmək, dilin düzgün yayılmasına və cəmiyyət tərəfindən düzgün qavranılmasına kömək edir.

6. Peşəkarlıq: Müxtəlif peşə sahələrində, xüsusilə də ictimaiyyətlə sıx əlaqədə olan peşələrdə (məsələn, müəllimlik, jurnalistika) ədəbi tələffüz normalarına riayət etmək professionalizm göstəricisidir.

Ədəbi tələffüz normalarının əsas xüsusiyyətləri arasında: (1, səh 70)

- Fonetik doğruluq: Sözlərin səslərinin doğru və dəqiq tələffüz edilməsi.

- Vurğu qaydaları: Sözlərin və cümlələrin doğru vurğulanması.

- İntonasiya və prosodiya: Danışqıda doğru intonasiya və səs tonunun istifadəsi.

Bu normaların öyrənilməsi və tədrisi dilin düzgün və effektiv istifadəsini təmin edir, həmçinin dilin qorunmasına və inkişafına töhfə verir. Şifahi nitq, danışq dili olaraq da bilinir, insanlar arasında sözlü ünsiyyəti ifadə edən bir nitq növüdür. Şifahi nitq, yazılı nitqdən fərqli olaraq, təbii və spontan şəkildə meydana gəlir və adətən gündəlik həyatda, qeyri-rəsmi mühitlərdə istifadə olunur. (1, səh.50)

Şifahi Nitqin Əsas Xüsusiyyətləri:

1. Təbii və spontan olması: Şifahi nitq əksər hallarda əvvəlcədən planlaşdırılmadan, təbii şəkildə yaranır.

2. Dinamik və dəyişkən: Nitq prosesi dinamikdir və müxtəlif amillərə (məsələn, dinləyicinin reaksiyası) görə dəyişə bilər.

3. Bədən dilinin istifadəsi: Şifahi nitqdə bədən dili, jestlər və mimikalar önəmli rol oynayır və mənə

ötürməyə kömək edir.

4. İnteraktiv olması: Şifahi nitqdə qarşılıqlı əlaqə var və ünsiyyət prosesində tərəflər bir-birinə reaksiya verirlər.

5. Sadə və duyğusal tərkib: Şifahi nitq daha sadə cümlə quruluşlarına malikdir və duyğuların ifadəsi üçün daha uyğundur.

Orfoepiyaya daxil olan fonetik norma, bir dilin fonetik sisteminə aid olan və danışanlar tərəfindən qəbul edilən standart tələffüz qaydalarını ifadə edir. Bu norma, dilin səs sisteminin düzgün istifadəsini təmin edir və ünsiyyətdə qarışıqlığın qarşısını alır. Fonetik normanın əsas elementləri:

1. Səslərin düzgün tələffüzü: Hər bir səsin (samit və sait) düzgün tələffüz olunması fonetik normanın əsasını təşkil edir. Bu, müəyyən bir dil üçün standart qəbul edilmiş tələffüz qaydalarına uyğun olmalıdır.

2. Tonlama və vurğu: Sözlərin vurğusunun düzgün yerləşdirilməsi və cümlələrin doğru tonlanması fonetik normanın vacib hissəsidir. Vurğu və tonlama mənanın düzgün anlaşılması üçün əhəmiyyətlidir.

3. İntonasiya: Cümlələrin intonasiyası, yəni səsin yüksəlməsi və alçalması, danışanın emosional vəziyyətini və cümlənin məqsədini (məsələn, sual, əmr, təsdiq) göstərir.

4. Səs ahəngi (assimilyasiya və dissimilyasiya): Bitişik səslərin bir-birinə təsiri, yəni assimilyasiya və dissimilyasiya qaydalarına riayət olunması da fonetik normaya daxildir. Bu, səslərin daha axıcı və rahat tələffüz edilməsini təmin edir. Fonetik normanın əhəmiyyəti:

1. Ünsiyyətin Aydınlığı: Fonetik norma ünsiyyətdə qarışıqlığın qarşısını alır və məlumatın düzgün ötürülməsini təmin edir.

2. Dilin standartlaşması: Dilin hər kəs tərəfindən eyni şəkildə istifadə olunmasını təmin edərək, dilin standartlaşmasına kömək edir.

3. Sosioliqviistik uyğunluq: Fonetik norma, danışanların sosial və regional müxtəlifliyinə baxmayaraq, eyni dili danışmalarını və başa düşmələrini təmin edir.

4. Ədəbiyyat və Media: Yazılı və danışq dildə düzgünlük və ardıcılıq fonetik normanın tətbiqindən asılıdır, xüsusən də ədəbi əsərlərdə və mediada.

Fonetik normaya riayət etməyin yolları:

1. Dinləmə və təqlid: Ana dilində olan nitq nümunələrini dinləmək və təqlid etmək fonetik normanın mənimsənilməsinə kömək edir.

2. Məşq və təcrübə: Fərdi məşqlər və danışq təcrübələri ilə tələffüz və intonasiya bacarıqlarını inkişaf etdirmək mümkündür.

3. Diksiyon dərsləri: Peşəkar diksiyon dərsləri vasitəsilə fonetik normaya uyğun tələffüz texnikalarını öyrənmək olar.

Fonetik norma dilin düzgün və səlis danışılması üçün vacibdir və bu, hər bir dil öyrənən və ya danışan insanın bilməli və riayət etməli olduğu qaydaları əhatə edir. Şifahi Nitqin nümunələri: gündəlik söhbətlər, telefonda danışmaq, müəllim və şagird arasında dərs zamanı ünsiyyət, iş yeri müzakirələri, ictimai çıxışlar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Axundov A. "Ümumi dilçilik", ŞƏRQ-QƏRB, Bakı: -2006, s. 7-74.

2. Xəlilov B. "Müasir Azərbaycan dili (sintaksis)", Bakı: 2017, səh.3-5.

3. DİM 2019 "Azərbaycan dili", ŞƏRQ-QƏRB, səh. 188-203.

4. Məmmədli N. Azərbaycan dilinin yeni orfoepiya normaları haqqında // Azərbaycan müəllimi// <https://muallim.edu.az/news.php?id=19918>